

Загальні положення юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах воєнного стану

Бакало Валерій Петрович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.12.2025	Право	340.13:344.315+ 122(477)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18376562>

Анотація. Актуальність обраної теми зумовлена низкою факторів. Насамперед, це безпрецедентні виклики воєнного часу в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України, коли потреба у військовій дисципліні, правопорядку та суворому дотриманні законів, виконанні завдань з боку усіх військовослужбовців є критично важливими для забезпечення обороноздатності держави. Також, будь-яке правопорушення, вчинене військовослужбовцем, може мати не лише юридичні наслідки, але й як прямі бойові втрати, так і стратегічні наслідки для національної безпеки.

Доводиться констатувати й той факт, що за останні роки різко зросла кількість правопорушень, вчинених військовослужбовцями.

Автор вважає, що юридична відповідальність військовослужбовців в умовах воєнного стану складає окремий правовий інститут, що має свої юридичні закономірні особливості, складається з низки правових субінститутів. Однак, й по нині теоретично не сформовано загальних положень правового інституту юридичної відповідальності військовослужбовців, особливо в умовах воєнного стану, що беззаперечно актуалізує цей напрямок дослідження.

За результатами дослідження автор доходить до думки, що військове право встановлює більш суворі правила поведінки та стандарти військової дисципліни для військовослужбовців у порівнянні з іншими (цивільними) суб'єктами юридичної відповідальності. Як наслідок – значне число складів військових правопорушень, більшість з яких криміналізовані.

Військові правопорушення вчиняються військовослужбовцями при виконанні обов'язків військової служби. Поза виконанням цих обов'язків військовослужбовцями вчиняються правопорушення, відповідальність за які настає на загальних підставах або на підставі Дисциплінарного статуту ЗСУ.

За останнє десятиліття спостерігається посилення ролі військових командирів, поєднання дисциплінарної та адміністративно-деліктної влади в їх руках шляхом наділення їх широкими дискреційними повноваженнями в частині притягнення підлеглих до юридичної відповідальності. Поруч з цим, послабляється адміністративно-деліктна влада цивільних адміністрацій щодо військовослужбовців.

¹ Аспірант, відділ ад'юнктури та докторантури, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький. balalvp1983@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5182-0204>

В умовах воєнного стану юридична відповідальність військовослужбовців відмічається її суттєвим посиленням за рахунок каральної кримінальної та запровадження штрафної адміністративно-деліктної відповідальності.

Вчинення військовослужбовцями військових правопорушень в умовах воєнного стану має наслідком погіршення його статусу військового, так і процесуального (процедурного) статусу ще до вирішення питання про застосування конкретної санкції юридичної відповідальності. До військовослужбовців застосовуються посилені заходи примусу та суттєві обмеження по службі. Санкції юридичної відповідальності за військові правопорушення містять більш суворі та специфічні для військової служби заходи. Також щодо військовослужбовців діють спеціальні підстави звільнення від юридичної відповідальності, а також обставини, що виключають протиправність діяння.

Ключові слова: воєнне право; військові правопорушення; воєнний стан; інститут юридичної відповідальності військовослужбовців; дискреційні повноваження військового командування; дисциплінарна відповідальність військовослужбовців; адміністративна відповідальність військовослужбовців; матеріальна відповідальність військовослужбовців; цивільно-правова відповідальність військовослужбовців; кримінальна відповідальність військовослужбовців

General provisions on the legal liability of military personnel under martial law

Abstract. The relevance of the chosen topic is determined by a number of factors. First of all, these are unprecedented challenges of wartime in the conditions of full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, when the need for military discipline, law and order and strict compliance with laws, and the fulfillment of tasks by all military personnel are critically important for ensuring the defense capability of the state. Also, any offense committed by a serviceman can have not only legal consequences, but also both direct combat losses and strategic consequences for national security.

It is also necessary to state the fact that in recent years the number of offenses committed by military personnel has sharply increased.

The author believes that the legal responsibility of military personnel under martial law constitutes a separate legal institution, which has its own legal and natural features and consists of a number of legal sub-institutions. However, to this day, no general provisions have been theoretically formed for the legal institution of legal liability of military personnel, especially under martial law, which undoubtedly makes this area of research relevant.

Based on the results of the study, the author comes to the conclusion that military law establishes stricter rules of conduct and standards of military discipline for military personnel compared to other (civilian) subjects of legal responsibility. As a result, there is a significant number of military offenses, most of which are criminalized.

Military offenses are committed by servicemen while performing their military service duties. Outside of their military service duties, servicemen commit offenses for which liability arises on general grounds.

Over the past decade, there has been a strengthening of the role of military commanders, a combination of disciplinary and administrative-delict power in their hands by granting them broad discretionary powers in terms of holding subordinates legally accountable. Along with this, the administrative-delict power of civil administrations over military personnel is being weakened.

Under martial law, the legal responsibility of military personnel is significantly strengthened due to the introduction of punitive criminal and administrative tort liability.

The commission of military offenses by military personnel under martial law results in a deterioration of their military and procedural status even before the issue of applying a specific sanction of legal liability is resolved. Military personnel are subject to increased coercive measures and significant service restrictions. Sanctions of legal liability for military offenses

include more severe and military-specific measures. Also, military personnel are subject to special grounds for exemption from legal liability, as well as circumstances that exclude the illegality of the act.

Keywords: military law; military offenses; martial law; institution of legal liability of military personnel; discretionary powers of military command; disciplinary liability of military personnel; administrative liability of military personnel; material liability of military personnel; civil liability of military personnel; criminal liability of military personnel

Вступ

Актуальність обраної теми зумовлена низкою факторів. Насамперед, це безпрецедентні виклики воєнного часу в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України, коли потреба у військовій дисципліні, правопорядку та суворому дотриманні законів, виконанні завдань з боку усіх військовослужбовців є критично важливими для забезпечення обороноздатності держави. Також, будь-яке правопорушення, вчинене військовослужбовцем, може мати не лише юридичні наслідки, але й як прямі бойові втрати, так і стратегічні наслідки для національної безпеки.

Доводиться констатувати й той факт, що за останні роки різко зросла кількість правопорушень, вчинених військовослужбовцями. Так, за даними Офісу Генерального прокурора у 2021 році органами досудового розслідування було зареєстровано 71 військове кримінальне правопорушення, у 2022 – 13 766, у 2023 – 28 666, у 2024 – 93 900, а за січень-вересень 2025 року вже зареєстровано 165 407 військових кримінальних правопорушень [1]. Офіційної узагальненої статистики по роках щодо вчинення військових адміністративних чи дисциплінарних проступків у відкритих джерелах не наводиться, оскільки такі високою репрезентативністю не відмічаються.

Звертає на себе увагу теза В.Б.Скоморовського та М.А.Серікова, про те, що «юридична відповідальність військовослужбовців є не лише механізмом примусу, але й інструментом утвердження правової культури у військовому середовищі. Вона має бути спрямована на попередження правопорушень, підтримання дисципліни та правопорядку, а також на збереження довіри суспільства до Збройних Сил як до захисника національних інтересів і безпеки» [2, с. 150], що в умовах сьогодення повною мірою актуалізує практичне значення цієї публікації.

Вважаємо, що юридична відповідальність військовослужбовців в умовах воєнного стану складає окремий правовий інститут, що має свої юридичні закономірні особливості, складається з низки правових субінститутів. Однак, й по нині теоретично не сформовано загальних положень правового інституту юридичної відповідальності військовослужбовців, особливо в умовах воєнного стану, що беззаперечно актуалізує цей напрямок дослідження.

Метою цієї статті є виокремлення системи загальних положень законодавства, що стосуються інституту юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах воєнного стану. Відповідно до мети статті визначено такі завдання: 1) дослідження законодавства про юридичну відповідальність військовослужбовців; 2) формулювання загальних положень інституту юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним питанням юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах воєнного стану останніх років присвячені численні публікації у фахових наукових та інтернет виданнях. Здебільшого це питання кримінальної відповідальності (А.А.Васильєв, А.Р.Мухамеджанова, М.І.Хавронюк, С.О.Харитонов та ін.), чималий інтерес авторів викликають і питання адміністративної та дисциплінарної відповідальності (М.Ю.Веселов, С.С.Вітвіцький, П.С.Єпринцев, О.М.Нестеренко та ін.). Рідше висвітлюються проблеми матеріальної та

цивільно-правової відповідальності (С.С.Кудінов, Є.В.Найдьонов, Н.І.Чудик-Білоусова). Системні питання юридичної відповідальності військовослужбовців досліджували О.В.Андрушко, С.О.Баран, М.І.Карпенко, І.В.Козакова, М.А.Серікова, В.Б.Скоморовського, О.М.Фесенко, О.С.Шнипка та ін., але такі дослідження були направлені на вирішення інших наукових завдань. Наукові доробки зазначених вчених збагатили як теорію, так і практику юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах воєнного стану, проте вважаємо, що є нагальна потреба в інституюванні цього правового феномена, виявленні юридичних закономірностей його сучасного буття, а також необхідності його унормування на рівні законодавчих актів.

Результати

Цілком зрозумілим є те, що військовослужбовці несуть юридичну відповідальність лише за наявності певних принципів, підстав та умов, визначених у законодавстві, які у своїй сукупності, на нашу думку, складають правовий інститут юридичної відповідальності військовослужбовців. Аналіз чинного законодавства України та наукових публікацій про юридичну відповідальність військовослужбовців в умовах воєнного стану дозволяє виділити загальні положення (закономірності) щодо цього правового інституту через його базові субінститути: види юридичної відповідальності військовослужбовців; підстава юридичної відповідальності військовослужбовців; кваліфікуючі ознаки військових правопорушень; спеціальні підстави звільнення від юридичної відповідальності військовослужбовців; наслідки вчинення правопорушень військовослужбовцями.

1. Види юридичної відповідальності військовослужбовців. Спершу наведемо приклад галузевої видової характеристики юридичної відповідальності військовослужбовців. Так, у ст. 26 Статуту внутрішньої служби ЗСУ наведено перелік галузевих видів юридичної відповідальності військовослужбовців. Зокрема, в ній зазначено: «Військовослужбовці залежно від характеру вчиненого правопорушення та провини несуть з урахуванням бойового імунітету, визначеного Законом України «Про оборону України» дисциплінарну, адміністративну, матеріальну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність згідно із законом» [3].

За галузевими видами юридичної відповідальності військовослужбовців відповідальність потрібно чітко поділяти на загальну юридичну та спеціальну юридичну відповідальність. На прикладі кримінальної відповідальності, можливо стверджувати про відповідальність військовослужбовців за вчинення загальних кримінальних правопорушень (крадіжки, шахрайство, контрабанда тощо), не пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби, і на відповідальність за вчинення військових кримінальних правопорушень, визначених у Розділі XIX КК України [4], що пов'язані з виконанням обов'язків військової служби.

Ще більш цікавими є трансформаційні процеси застосування того чи іншого виду юридичної відповідальності до військовослужбовців. Так, за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть або адміністративну відповідальність або дисциплінарну. Відповідно до ч. 1 ст. 15 КУпАП «Військовослужбовці ... несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарними статутами. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі ... зазначені особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах» [5]. Тобто за одні адміністративні правопорушення для військовослужбовців настає адміністративна відповідальність на загальних підставах, за інші – дисциплінарна. Автори пояснюють такий підхід, тим що «держава обмежила юрисдикцію цивільних

органів влади та управління у сфері притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців» [6, с. 152], посиливши тим самим дисциплінарну владу командирів.

Окрім цього, КУпАП Законом України № 158-VIII від 05.02.2015 [7] доповнено главою 13-Б «Військові адміністративні правопорушення», відповідно до якої запроваджено окремий інститут військових адміністративних правопорушень. Слід відмітити, що за військові адміністративні правопорушення запроваджено стягнення штрафного характеру. А Законом України № 2839-IX від 13.12.2022 [8] штрафні санкції усіх військових адміністративних правопорушень були істотно збільшені. Як пояснює О.В.Андрушко «заходів дисциплінарного впливу для забезпечення правопорядку і військової дисципліни у ЗСУ в умовах особливого періоду як виявилось стало недостатньо, а тому військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів, включили до окремих суб'єктів адміністративної відповідальності, а їх командирів до уповноважених осіб складати протоколи, що певною мірою протирічить сутності самого адміністративного деліктного права. Командири були наділені окрім дисциплінарної влади й владою адміністративно-деліктною щодо своїх підлеглих» [9, с. 26]. Окремо Законом України № 2839-IX від 13.12.2022 збільшено розмір санкцій окремих військових кримінальних правопорушень. Тому, мабуть «дисциплінарна відповідальність військовослужбовців за останніх три роки законодавчих змін не зазнала» [9, с. 25], як малоефективна у порівнянні з кримінальною та адміністративною відповідальністю для підтримання військової дисципліни та правопорядку у військових колективах.

З іншого боку, посилення ролі військового керівництва характерне для багатьох країн світу, зокрема для США, де «для розгляду дуже незначних правопорушень командири підрозділів можуть проводити розслідування й приймати рішення щодо покарання винних» [10]. «У випадках дуже незначних правопорушень попереднє розслідування проводить безпосередній командир підозрюваного. Йому можуть допомагати офіцери військово-юридичної служби. На відміну від цивільних процесів, військові командири у таких випадках можуть самі вирішувати, чи варто висувати звинувачення, а також як слід покарати порушника. Причому притягнення до відповідальності може бути адміністративним (догана або, наприклад, звільнення контрактника) й передбачати несудове покарання. У разі ж, коли встановлене достатньо серйозне правопорушення, справа передається до військового суду» [10]. Звісно, що такі посилки зумовлюють нові підходи до формування та розвитку окремої самостійної галузі військового права та військової юстиції.

2. Підстава юридичної відповідальності військовослужбовців. Безумовно, що підставою юридичної відповідальності є правопорушення. Інколи в наукових публікаціях ведеться мова про узагальнене поняття військового правопорушення [11; 12]. «Вид правопорушення остаточно не визначає виду юридичної відповідальності, але є вагомим узагальнюючим інституційним критерієм для виділення окремої системи юридичної відповідальності» [13, с. 95]. З цього приводу П.М.Рабінович влучно відмітив, що «так чи інакше, критерієм видової класифікації заходів юридичної відповідальності мають бути юридична природа відповідного правопорушення та характер шкоди, що ним спричинена» [14, с. 163]. Для цих правопорушень, окрім загальноправових ознак (суспільна небезпечність, протиправність, караність, винуватість), характерними є наступні специфічні положення:

- значна кількість військових адміністративних та військових кримінальних складів правопорушень (варто зазначити, що у відповідних кодексах їм присвячені цілі розділи), що на думку М.І.Карпенка «обумовлено специфікою військової служби і її суворою правовою регламентацією» [12, с. 95];

- особливий родовий об'єкт правоохорони – встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби [15, с. 969]. Логічно, що такі правопорушення можуть вчинятися військовослужбовцями лише при виконанні обов'язків військової служби;
- особливий спеціальний суб'єкт відповідальності – військовослужбовець. Окрім, військовослужбовців дія законів про їх відповідальність поширюється й на інші категорії осіб, яким властиві ознаки цього спеціального суб'єкта, для прикладу, їх перелік наведений у ч. 1 ст. 15 КУпАП, ч. 2 ст. 401 КК України, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» [16]. Військовослужбовцю притаманні як загальні (досягнення особою 18-тирічного віку; придатність до військової служби за станом здоров'я; перебування на військовій службі у ЗСУ або у інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України), так і спеціальні юридичні ознаки (ознаки, що характеризують наявність підлеглих (ст. 402-405 КК України), ознаки притаманні особі, що експлуатує військову техніку (ст. 415-417 КК України); ознаки особи, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону (ст. 419 КК України), ознаки військові службові особи (ст. 425 КК України); та ін.);
- криміналізація окремих діянь військовослужбовців, які в цивільному житті мають дисциплінарно-правову природу або протиправними не вважаються. Так, умисне невиконання наказу начальника цеху на підприємстві тягне за собою заходи дисциплінарного впливу за трудовим законодавством, тоді як для військовослужбовця за подібні дії передбачено кримінальну відповідальність за ст. 402 КК України. «Для військовослужбовців встановлена більш сувора відповідальність за вчинення аналогічних з цивільними особами правопорушень. Так, при вчиненні самовільного залишення військової частини або місця служби, непокори, невиконання наказу встановлена як кримінальна, так і адміністративна відповідальність. В той же час, для осіб, які не є військовослужбовцями, за вчинення аналогічних дій юридична відповідальність не встановлена або може бути лише дисциплінарна відповідальність» [12, с. 95-96];
- правова невизначеність дисциплінарних правопорушень у Дисциплінарному статуті ЗСУ [17], оскільки закон виходить із загального формулювання дисциплінарних правопорушень: «невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків, порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку» [9, с. 25]. Така правова невизначеність надає командирам широкі (можна сказати – необмежені) дискреційні повноваження в частині притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності. З другого боку, правова невизначеність дисциплінарних правопорушень суперечить вимогам Конституції України, у п. 22 ст. 92 якої прямо вказано: «Стаття 92. Виключно законами України визначаються: 22) засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них» [18]. У літературі вже висловлені думки з приводу реформування усього дисциплінарного законодавства та запровадження дисциплінарної юстиції в Україні [13, с. 383], які, на наше переконання, слід було б законодавцю підтримати.

3. Кваліфікуючі ознаки військових правопорушень. Серед таких слід виділити кілька таких ознак, характерних виключно для військових правопорушень: «тяжкі наслідки», «вчинена в умовах особливого періоду, крім воєнного стану», «в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці». З названого викликає певну складність застосування норм юридичної відповідальності військовослужбовців, у яких ведеться мова про тяжкі наслідки, а законодавчих критеріїв цьому немає, органи досудового розслідування та

суд оцінюють тяжкі нематеріального характеру в кожному випадку окремо. Так, суд у кримінальному провадженні № 1-кп/463/554/22 по обвинуваченню військовослужбовця у порушенні правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України) «тяжкі наслідки» оцінено наступним чином: «вказані протиправні дії ОСОБА_5 спричинили тяжкі наслідки нематеріального характеру, що виразились у невиконанні обов'язків по охороні державного кордону України, а також підриву авторитету військовослужбовця Державної прикордонної служби України, на якого покладається обов'язок неухильного дотримання вимог чинного законодавства та перешкоджання незаконному перетину державного кордону України особами, що в цілому підриває авторитет держави та принижує міжнародний імідж, порушує національні інтереси, безпеку України в частині недоторканості її кордонів, підриває авторитет держави в очах європейських громадян» [19].

4. *Спеціальні підстави звільнення військовослужбовців від юридичної відповідальності.* Звільнення військовослужбовців від юридичної відповідальності інші закони, окрім ч. 4 ст. 401 КК України, ст. 26 Статуту внутрішньої служби ЗСУ та п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборону», не передбачають.

Відповідно до ч. 4 ст. 401 КК України особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями розділу XIX Особливої частини КК («Військові кримінальні правопорушення»), може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно із ст. 44 КК України із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом ЗСУ [4]. Таке звільнення від кримінальної відповідальності можливе у зв'язку: 1) з дійовим каяттям (ст. 45 КК України); 2) з примиренням винного з потерпілим (ст. 45 КК України); з передачею особи на поруки (ст. 45 КК України); із зміною обстановки (ст. 45 КК України); із закінченням строків давності (ст. 45 КК України).

Окремо про бойовий імунітет, під яким згідно п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборону України» розуміється «звільнення військового командування, військовослужбовців, поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [20]. І це є позитивним втіленням в законодавство України міжнародної практики звільнення військовослужбовців від відповідальності за принципом «combat immunity». Окремо, у ст. 43-1 КК України «бойовий імунітет» закріплено за формулою «виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» і зазначена як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння. То це звільнення від відповідальності чи обставина, яка виключає протиправність діяння?

У ч. 5 ст. 401 КК України йдеться, що «Особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї

або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби» [4]. З 1 вересня 2025 року ця підстава не застосовується, тому що до підп. 1 п. 7-2 Прикінцевих положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [21] відповідних змін про продовження строку дії цієї підстави не внесено.

5. *Наслідки вчинення правопорушень військовослужбовцями.* Вчинення військовослужбовцями військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану має наслідком:

- затримання такого військовослужбовця командиром чи іншими військовослужбовцями (ст. 6 Дисциплінарного статуту ЗСУ). А ст. 22-1 Статуту внутрішньої служби ЗСУ передбачає умови застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї в бойовій обстановці;
- обов'язкове застосування суворого запобіжного заходу – тримання під вартою. Відповідно до ч. 8 ст. 176 КПК України «Під час дії воєнного стану до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402-405, 407, 408, 429 Кримінального кодексу України, застосовується виключно запобіжний захід, визначений пунктом 5 частини першої цієї статті» [22];
- неможливість застосування судами інституту призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України);
- неможливість звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України);
- призупинення військової служби (припинення виплат грошового, здійснення інших видів забезпечення) для військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби, дезертирували із ЗСУ або добровільно здалися в полон з моменту внесення відповідних відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»);
- призначення суворого покарання та складності зменшення його розміру в апеляційній інстанції. «Суди апеляційної та касаційної інстанцій, залишаючи без змін рішення місцевих судів, які оскаржуються з мотивів суворості покарання, завжди зазначають про максимальний ступінь суспільної небезпеки в цій категорії злочинів, оскільки злочин вчинений під час правового режиму воєнного стану» [23].

За вчинення військовослужбовцями адміністративних правопорушень не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт (ст. 15 КУпАП).

Вчинення військовослужбовцями дисциплінарних правопорушень має наслідком:

- застосування різноманітних дисциплінарних стягнень, багато з яких притаманні тільки для військової служби та істотно обмежують свободу військовослужбовців і кар'єрні сподівання. Відповідно до ст. 48 Дисциплінарного статуту ЗСУ «на військовослужбовців можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: а) зауваження; б) догана; в) сувора догана; г) позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); г) попередження про неповну службу відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби); д) пониження в посаді; е) пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу); є) пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу); ж)

звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів)» [17];

- зменшення розміру премій до грошового забезпечення військовослужбовців. «При наявності однієї незнятої суворої догани, військовослужбовець отримує 80% від встановленого розміру щомісячної премії. У разі накопичення кількох дисциплінарних стягнень (доган або суворих доган) розмір премії зменшується наступним чином: Два незнятих стягнення – 60% премії; три незнятих стягнення – 50% премії; більше трьох стягнень або притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності – премія не виплачується» [24]. Більш детальна інформація про виплати премій військовослужбовцям передбачена Порядком виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 07 червня 2018 року № 260 [25];
- «невиконання (неналежне виконання) службових обов'язків, що призвело до людських жертв чи інших тяжких наслідків або створило загрозу настанню таких наслідків, є підставою для усунення такого військовослужбовця від виконання службових обов'язків» (ст. 47 Дисциплінарного статуту ЗСУ) [17];
- військовослужбовці, на яких накладається дисциплінарне стягнення за вчинене правопорушення, не звільняються від матеріальної та цивільно-правової відповідальності за ці правопорушення (ст. 27 Статуту внутрішньої служби ЗСУ).

Висновки

Військове право встановлює більш суворі правила поведінки та стандарти військової дисципліни для військовослужбовців у порівнянні з іншими (цивільними) суб'єктами юридичної відповідальності. Як наслідок – значне число складів військових правопорушень, більшість з яких криміналізовані.

Військові правопорушення вчиняються військовослужбовцями при виконанні обов'язків військової служби. Поза виконанням обов'язків військової служби військовослужбовцями вчиняються правопорушення, відповідальність за які настає на загальних підставах або на підставі Дисциплінарного статуту ЗСУ.

За останнє десятиліття спостерігається посилення ролі військових командирів, поєднання дисциплінарної та адміністративно-деліктної влади в їх руках шляхом наділення їх широкими дискреційними повноваженнями в частині притягнення підлеглих до юридичної відповідальності. Поруч з цим, послабляється адміністративно-деліктна влада цивільних адміністрацій щодо військовослужбовців.

В умовах воєнного стану юридична відповідальність військовослужбовців відмічається її суттєвим посиленням за рахунок каральної кримінальної та запровадження штрафної адміністративно-деліктної відповідальності.

Вчинення військовослужбовцями військових правопорушень в умовах воєнного стану має наслідком погіршення його статусу військового, так і процесуального (процедурного) статусу ще до вирішення питання про застосування конкретної санкції юридичної відповідальності. До військовослужбовців застосовуються посилені заходи примусу та суттєві обмеження по службі. Санкції юридичної відповідальності за військові правопорушення містять більш суворі та специфічні для військової служби заходи. Також щодо військовослужбовців діють спеціальні підстави звільнення від юридичної відповідальності, а також обставини, що виключають протиправність діяння.

Актуальним зараз є відновлення інституту звільнення від кримінальної відповідальності, визначеного у ч. 5 ст. 401 КК України.

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2021 – січень-вересень 2025 року: Форма № 1 (місячна), затверджено наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 р. № 299. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 08.12.2025).
2. Скоморовський В.Б., Серіков М.А. Юридична відповідальність військовослужбовців як елемент забезпечення дисципліни та законності у військовій сфері. *Legal Bulletin*, № 2 (16), 2025. С. 147-151. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/548> (дата звернення: 08.12.2025).
3. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 194.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: постанова Верховної Ради Української РСР від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
6. Середа В. В. Адміністративна відповідальність за адміністративні правопорушення спеціальних суб'єктів, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів або спеціальних положень про дисципліну. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 2. С. 151-165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2014_2_19 (дата звернення: 08.12.2025).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період: Закон України від 05.02.2015 № 158-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 92.
8. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці: Закон України від 13.12.2022 № 2839-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 56. Ст. 165.
9. Андрушко О. В. Особливості юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 24-27. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2024/4.pdf (дата звернення: 08.12.2025).
10. Ярослав Довгопол, Вашингтон. Військова юстиція в США: Чим корисний американський досвід? Сайт: Укрінформ. Неділя, 16 листопада 2025, 19:35. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3957022-vijskova-usticia-v-ssa-cim-korisnij-amerikanskij-dosvid.html> (дата звернення: 08.12.2025).
11. Фесенко О., Козакова І., Шнипко О. До питання про юридичну відповідальність за військові правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 74, частина 2. С. 237-243.
12. Карпенко М.І. Окремі питання юридичної відповідальності суб'єктів військових правопорушень. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 88-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_8_13 (дата звернення: 08.12.2025).
13. Андрушко О. В. Теорія та практика юридичної відповідальності за правопорушення в кримінальному процесі: монографія. Хмельницький: НАДПСУ, 2020. 480 с.

14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібн. 9-е вид, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.
15. Науко-практичний коментар Кримінального кодексу України /за заг. ред. О.М.Джужі, А.В.Савченка, В.В.Чернева. Київ. Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
16. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі: Закон України від 03.10.2019 № 160-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 47. Ст. 313.
17. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України 24.03.1999 № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 197.
18. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
19. Вирок Личаківського районного суду м. Львова. Провадження №1-кп/463/554/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105927699> (дата звернення: 08.12.2025).
20. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. ст. 106.
21. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.
22. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
23. Фархад Гулієв. Щодо військових кримінальних правопорушень. Види, особливості правозастосування. Сайт: Інформаційне агентство ADVOKAT POST. 18.11.2024. URL: <https://advokatpost.com/shchodo-vijskovykh-kryminalnykh-pravoporushen-vydy-osoblyvosti-pravozastosuvannia-advokat-farkhad-huliiev/> (дата звернення: 08.12.2025).
24. Діана Ігнатова. Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців наш успішний кейс. Сайт: Chernikov & Partners. 06.05.2025. URL: <https://chernikovlaw.com.ua/public/stat/dystsyplynarna-vidpovidalnist-viiskovosluzhbovtsiv-nash-uspishnyi-keis> (дата звернення: 08.12.2025).
25. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам»: наказ Міністерства оборони України від 07 червня 2018 року № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#n21> (дата звернення: 08.12.2025).